

Գ Է Ո Ր Գ Ա Պ Տ ՈՒ Լ Լ Ա Հ

ԿԵԱՆՔՆ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

(Շաբ. տես թազմ. 1929 էջ 72)

Արդէն կանխաւ յիշեցինք Գ. Ապտուլ-լահի Եզդիպուտի խտրվ թեւփեց փաշայի մասնաւոր հրահրովը Գահիրէ մեկնելն 1886ի վերջերը, լուսանկարչութեան նոր Մասնահրով մը բանալու համար, զոր մինչև 1895 թուականը, գրեթէ ինը տարիներ՝ անընդհատ շարունակեց ամենափայլուն յաջողութեամբ: Այդ շրջանին մէջ, ան ինչպէս Պոլիս, նոյնպէս Գահիրէի մէջ, ազգային ծանօթ դէմքերու հետ յաճախ շփման մէջ գտնուելով, սերտ բարեկամութիւնը կը վայելէր անոնց, որպիսիք են՝ Նուպար, Տիգրան Ալարոյ, Եագուպ Արթին, Աբրահամ Բարեղոյ փաշաները, և ուրիշ օտարազգի պետական բարձր անձնաւորութիւններ:

Պէտք է ըսել սակայն որ իր արուեստին բազմազարդ պարագլուխը, բարեկամական նոր շրջանակը և տեղւոյս հեռաւորութիւնը, բնաւ արգելք մը չդրան, Պոլսոյ մէջ կամ այլուր՝ իր մտերիմ բարեկամներու հետ ունեցած սերտ և ջերմիկ յարաբերութիւնները վառ պահելու՝ փոխադարձ թղթակցութեամբ: Ասոց մէջ առաջին գծին վրայ աչքի զարնող դէմքերէն մին է՝ Տիկին Սրբուհի Տիւսար, որ թրքահայ գրականութեան մէջ՝ իբրև կին գրող՝ առաջին և առանձին դիրք մը կը գրաւէր. և որ շատ կանուխէն սերտ ու մշտական բարեկամութեամբ կապուած էր Գ. Ապտուլլահի հետ, ըլլալով հիացող մը անոր հազուադէպ ձեռքերուն:

Բազդին յաջող և ձախող պարագաները, որ յաճախ ճշմարիտ բարեկամութեան փորձաքարերը կը համալուրին, այս երկու ըզգայուն և ազնիւ արտերուն մէկմէկու հանդէպ ունեցած խորունկ սէրը և սքանչա-

ցումը պաշտումի գերածայր աստիճանի մը հասցուցած են:

Սրբուհի Տիւսարի առ Գ. Ապտուլլահ գրած նամակները՝ յորում կ'անուանէ ըզգիտող՝ Աննաման, Անգոյզ, Եզական, Միշտ առաջին, Չնաշխարհիկ, Վսեմ հոգի բարեկամ են. կարկառուն փաստեր են ըսածիս, և անշուշտ մտածումիս մէջ մխալած չեմ ըլլաք, երբ ըսեմ թէ՛ այդ նամակները, բաց ի այն՝ որ բարեկամական են և կը ցուցնեն Գ. Ապտուլլահի հոգւոյն ճշգրիտ պատկերը, ունին իրենց գրական արժէքը, և կրնան իբր թանկագին նիւթ ծառայել ապագայ գորոշներուն, քանի որ Ս. Տիւսարի կեանքին ու գործունէութեան մասին ալ՝ առաջին վերջին խօսքը ըսուած չէ՝ կ'արժէ ուրեմն որ այս հետաքրքրական ու պաշտելի յիշատակներով և սրտազեկումի յոյգերով գրած նամակները, արժանազրեք այս էջերուն մէջ:

Բայց նախ ըսենք թէ Տիկին Տիւսարի առ Գ. Ապտուլլահ գրած բազմաթիւ նամակներէն, մեր տրամադրութեան տակ ունինք միայն 12 հատ, որոց առաջինը կը կրէ 17 ապրիլ 1887 թ. այսինքն՝ Ապտուլլահի Գահիրէ մեկնելէն գրեթէ չորս ամիս վերջը. սակայն՝ այս ըսել չէ թէ խկապէս առաջին գիրը ըլլայ այդ, երբ նկատի առնենք, այն խորունկ և մտքամական սիրոյ անձուկ կապը, որ անխզելիօրէն միացուցած էր այս երկու զգայուն և անկեղծ սրտերը: Եւ արդէն՝ եթէ ուշի ուշով հետեւինք այդ գրութիւններուն, որոնք տարակոյս չկայ թէ ուղղակի պատասխաններ են Գիտողի գրածներուն, — որոնցմէ զժողովարար և ոչ մէկ հաս ունինք ձեռքերնիս, — պիտի տեսնենք թէ

որքան ճշմարիտ է մեր այս նկատողութիւնը:

Ուրեմն բանանք այդ առաջին նամակը, որուն պահարանին վրայ՝ կապարեայ զըրուով դրոշմած է Գ. Ապտուլահ՝ սա զուգեակ բառերը. «Բարեկամական խանդ» և ինչպիսի խանդ՝ ինքնագեղ սրտի:

Բերա, 17 ապրիլ 1887, ի Գահիրէ, — Անգղոյզ դու բարեկամս. — Ո՛րչափ սրտաբուրդիս, որչափ սրտագին և որչափ անկեղծ են քու հառաչանքներդ ամուսնոյս զործին նկատմամբ: Ե՛րբ արդեօք տարակուսեցայ քու բարեկամութենէդ. քեզմէ տարակուսի՛ւ տարակուսիլ է առաքինութենէն, բարեկամութենէն և ճշմարտութենէն. տարակուսիլ է նոյն իսկ իմ դատողութենէս և իմ բարեկամական զգացումներէս: Այժմ և յաւէտ դու իմ աննման բարեկամս ես, և ես եմ և պիտի ըլլամ ցմահ բարեկամս մուսիդ:

Բայց միտթարուէ՛, անգղոյզդ իմ բարեկամ, եթէ կայ արգարութիւն մի երկրիս վրայ, անշուշտ իւր ազդեցութիւնը պիտի յայտնէ: Փառք երկնից գոհ ըլլալու համար ամէն ինչ ունիմ, միացորդն ալ Աստուծոյ կը յանձնեմ: Կը ջանանք որչափ կարելի է ուրախ ըլլալ և ոչ տրտում, գործել ըստ մեր կարողութեան. և գուցէ օր մի մերձ պաշտելի մօրս հանգչելու արժանանամ: Այո՛, դուն ուղուորոս ես, դուն մեր մեծ բարեկամն ես, դու ահագին պարագ մի թողուցիր ի մեզ. դու մեծ մխիթարութիւններէ զրկեցիր զմեզ, Բայց յաւըդէ, յառաջպիմէ՛, միշտ հոգևովդ մեծ եղիր, ինչպէս եղար մինչև ցարդ, և այդ կը բաւէ ըլլալու համար իմ բարեկամս, անկեղծ բարեկամն անկեղծ հոգւոյս:

Այսօր Զատիկն երկուշաբթին է, վախիւս հոս էր, և ուրիշ անձինք, և քու դրուստիքդ ըրինք, և ե՛րբ չենք ընե՛ր արդեօք: Պատկերիդ կը սպասենք անհամբեր: Բարեկամ մի առաւել մեծ է քան բուրգը, չզիտեմ արդեօք:

Զարաշար յոգնած եմ այսօրուան ըօceptionէս. (վերջացան այս տարուան

ընդունելութեան օրերս) և ահա կ'սփոփիմ քեզ հետ խօսակցելով. միտթարա՛ր խօսակցութիւն, — Կ'ուրախանամ անհունապէս քու յաջողութեանդ վրայ. երկինք վարձատրեն միշտ քու առաքինութիւնդ:

Պարահանդէսին վերաբերող լուրերը կարողացած էի լրագրաց մէջ, Հազար շնորհակալիք նուէրիդ համար. Ինչ փոյթ հրատարակել նուէրդ՝ քանի որ անունդ չիկայ:

Roumain violiniste միշտ հոս է, և շատ ստէպ կը տեսնենք զինքը. վաղը իրիկուն մեր տունը պիտի ճաշէ, որով musicale պիտի ունենանք. (նոյնչափ violiniste է որչափ թղթամուկ):

Որչափ ձանձրացած եմ այսօր. մէկ միջոց մի խօսակցութիւնը խիստ spirituelle էր. mais que voulez vous, զուարճութիւնն անգամ զիս կը յոգնեցնէ: Եթէ զիս տեսնես, պիտի զարմանաս արտաքին երեւոյթիս վրայ, այնչափ պիտի կարծես թէ առողջ եմ. և սակայն գլուխս նայն վիճակի մէջ է. ո՛չ կարգալ է ոչ ալ զրեւ, փութով կը գրեմ որպէս զի լմնցնեմ ներկայս յառաջ քան անկարողութիւնս զգալու. երևակայէ՛ Սըրուհին խեղճ վիճակը, որչափ արտաքին երեւոյթ մարդը կը խաբէ երբեմն:

Խնդրեմ մի՛ նամակներդ ուշացնե՛ր. վստիկ զանոնք ընդունելով մեծ միտթարութիւն կ'զգանք: Տեսնես Dorinnee որ պիտի intérêt կը յայտնէ քեզ նկատմամբ, և որչափ ուրախութեամբ կ'ընդունի բարեկեղծ կը յանձնարարէ ինձ որ մատուցանեմ քեզ իւր ջերմ և սիրալիք ողջոյնները. Edgard կը ճանաչես, ce n'est pas un individu à faire des amabilités, Այս չափէն գոհ եղիր. զրոյս քանակութեան մի՛ նայիր, այլ տեսակը ի նկատի առ, իսկ տեսակը բարեկամութեան ընտրելագոյն տեսակէն է, ամբողջ անձնուէր և անկեղծ բարեկամութիւնս է որ կը ձօնեմ քեզ: — Սըրուհի Տխարա.

3/15 մայիս 1887. — Միշտ անգին բարեկամս: — Այսօր Սան Սթէֆանօ գնացինք, վարձած տուներնիս անցեալ տա-

բուանը չէ, բայց միշտ ծովեզերեայ է, զուարթ, շատ զուարթ, բայց ոչ այնքան փառաւոր՝ որչափ անցեալ տարուանը. վասնզի տան տէրը իւր պահանջումները զարմանալի կերպիւ շատցուց: Ուստի երբ տուն վերադարձանք իրիկունը, գտայ նա՝ մակդ: Ի՞նչ ուրախութիւն, ի՞նչ անկեղծ ուրախութիւն. կը կարծէի զոնեւ վերստին բարեկամս, և խօսիլ բերանացի անոր հետ բուրգերուն վրայ և սպինգսին: Տպաւուրութիւնդ նոյն հոյակապ հրաշալեաց առջև խոր ազդեցութիւն ըրաւ վրաս: Կ'ըմբռնեմ զգացումդ, կը հասկնամ, կը ծափահարեմ. կեցցես:

Բայց չի մոռնամ ըսելու քեզ թէ նա՝ մակդ առի կապարեայ գրչով գրածդ, և ես պատասխանեցի անոր, անշուշտ այս վայրկենիս գիրս ձեռքդ հասած է:

Թորոսեանի հետ հանգանակութեան ելայ ուրբաթ օր. գործերնիս յաշով կ'երթար, բայց ի՞նչ օգուտ որ տոմսերնիս լրացան որով պարտաւորեցանք ժամը 7ին Պօլսէն հեռանալ. 35 ոսկի շուրջ հաւաքեցինք: Պօլսէն վերադարձին գնացինք այցելու թեան կեդր. վարժարանին, շատ գոհ եղայ հոն տեսած ու ըննածնէս: Մոտայ խօսելու քեզ՝ Մաթոս Էֆէնտիի վեհանձն վարժուցիին վրայ: Գնացի այցելութեան իրեն, ըսելով թէ նպատակս պարզապէս իմ շնորհակալիքս մատուցանել էր իրեն, և ոչ այլ ինչ: Խեղճ մարդը պնդեց որ մեր այցելութիւնն երկնցիննք որպէս զի ժամանակ ունենար պատուական լուցում տալ մեզ: Ի վերջոյ 5 ոսկի տուաւ մեզ ինքնադրողը և ինքնաթիւ. ի՞նչ կ'ըսես այս բանիս: Խօսեցանք քիչ մի ըստ վրադ, ինչպէս և խօսեցանք կիւմիւշկերտան Տիւզրան Էֆէնտիի հետ և կրկնեցի իրեն ջուղողալիք խօսքերդ իրեն նկատմամբ:

Անցեալ շաբթու ունեցայ Ալթըն Տիւրիս Յակոբ Էֆէնտիի այցելութիւնը, որ Ատենապետ է Ասիական ընկերութեան, հանդերձ Պողոս Էֆէնտիի (մոտցայ անունը) և Լևոն Հանճանի: Գիտեմ ինչ կը խնդրէին, բանախօսութիւն մի. երեւակայէ՛ս. այս խեղճ և տկար գլխովս ես բանախօսեմ,

չեմ խնդար: Զգիտես ի՞նչ քաշեցի համոզելու համար զանոնք իմ անկարողութեան վրայ. հարիւր հազար գծուարութիւն ընելէ վերջը, et bien malgré moi, mon ami, je me suis trouvée obligée, oui obligée de leur accorder... Savez vous quoi?... non, vous ne sauriez le deviner... Mon patronage, oui pauvre petite femme, mon patronage à la Conférence qui devait avoir lieu, au Sylogue de Péra au profit de la Société Asiatique. Les conférenciers sont; Berberian, G. Caracache et Dr. Tiriakian.

Ահ, բարեկամս, անկեղծօրէն կը խօսիմ քեզ, երբ կը մտածեմ, կ'ամաչեմ յոնցաւորի նման, բայց հնարը չեղաւ ազատիլ: Ալթըն Տիւրիս, sérieux և շնորհոց մարդ մ'է: Երեւակայէ որ պիտի զան զիս կառօց և երիվարօց Սիրիոյս տանելու, հոն նախազանշելու համար: Բարեկամս, արդեօք ցանկնե՞րն պիտի ծաղրեն զիս: Cartesierովս տոմսակ կը զրկեն ամենուրեք, տակաւին 14 օրէն տեղի պիտի ունենայ Conférenceը աշխիւր՝ 17ին որով Բեռլայի մէջ մարդ չի պիտի մնայ, et voilà, à quoi servira mon patronage, à faire le désert dans la Salle.

Բարեկամս, եղբայրս, ազնիւ եղբայրս, յօժարամիտ ես ներելու ինձ. արժանի կը դառնա զիս ներմանդ, թէ «այ բաւէ զործդ գնա՛» պիտի ըսես ինձ: Ի՞նչպէս պատմեմ քեզ եղածը, երես չունիմ: Ալթըն Տիւրիս ուզեց որ Cartesierովս օտար տեղերն ևս տոմսակ զրկուի. ուստի առաջարկեցին որ իմ բարեկամիս, Գէորգ Էֆէնտի Սպարտալահի ևս տոմսակ զրկուի. ես բողոքեցի ըսելով որ Գահրիէէն 1200 դահեկան նուրբեցիլ մեր ընկերութեան, բողոքելով բողոքեցի, բայց իրենք պնդեցին թէ դու իմ բարեկամս ես, թէ զայդ լաւ գիտէին քով որոշեցին 3 ոսկւոյ տոմսակ զրկել քեզ: Ի՞նչ կ'ընայի ըսել. կրնայի՞ ուրանալ թէ մեծ, ազնիւ և պատուական բարեկամս ես. ըսէ՛, ներելի էր ինձ տրանալ ջուղ վեհ բարեկամութիւնդ 3 ոսկւոյ համար... ո՛չ

անշուշտ, կը հասկնաս վիճակս, և կը նե-
րես վստահ եմ. այո՛ ներքե՛, իմ գերագնիւ
բարեկամս, և թէ անամօթարար զքեզ այս
ինչ կամ այն ինչ բարեգործութեան հա-
մար ծախքն կը հանեմ շարունակ, բայց
մէջ ընեմ. — կայ նաև Սլըմագէշի տոմ-
սականբը, սակայն վստահ եմ որ պիտի
ջանաս զետեղել զանոնք առանց ոչինչ
վճարելու զրպանէդ: Ի՞նչ ըսեմ քեզի, այդ
անտանելի պէտքն դո՛ւն իմ զլուխս հանե-
ցիր, և ես խեղճ Թորոսեանին զլուխը հա-
նեցի և մէկ ծայրը դարձնալ քեզի դպաւ:

Նեկտար կարմիրեանը կատարութեան
երկու դպրոցաց մէջ մտցնել տուի, 500
դահեկան ամսականով, շարաթը երկու ան-
գամ Dessinի դաս տալու համար, որով
միւս վաստկածով միատեղ 860 դահեկան
կը շահի ամիսը:

Դեռ շատ ըսելիքներ ունէի, բայց ահա
զլուխս որ սկսաւ ցաւիլ և ականջներս
խօսիլ: Ահ, ազնիւ եղբայրս, ինչ պիտի
ըլլայ իմ վերջս. վիճակիս մէջ բնաւ բա-
րեկաւութիւն չի կայ, թէ և արտաքին ե-
րեւոյթս խիստ առողջ է և առոյգ:

Գիշեր բարի ազնիւ, պատուական և ան-
զին բարեկամս, գիշեր բարի, երազէ՛ բուր-
գերուն սպինգսին և փարաւոնի երկրին
սքանչելեաց վրայ միշտ, զի արժանի են
ամենայն սքանչացման. գիշեր բարի ու-
րեմն: — Ս. Տիւսար:

Պօլիս, 28 յունիս 1887. Ազնիւ և պա-
տուական բարեկամ. ի Գահրիբէ: — Տօ-
ռին միայն նամակ ստանալու բաղձն ու-
նեցաւ այս անգամ. կրնաս զիրաւ երեւա-
կայել թէ որպիսի՞ ուրախութեամբ զգա-
ծուեցաւ նա: — Երէկ կիւմիւզկերտաննե-
րուն ի՛ր՝ որոնք Գարամանեանց այգիին
մէջ գտնուած քէօշկին մէջ կը բնակին:
Ռուբէն ազան զովիստդ ըլլաւ, և ես ըսի
անոր թէ որպիսի՛ սէր կը տածես անոնց
նկատմամբ, և խօսեցայ վրայօրդ զարմաց-
մամբ՝ ինչպէս որ սովոր եմ ընելու, և
պատմեցի մի զմիօջէ հոնկէ ըրած դըա-
մական նուէրներդ, և արդեօք որո՞ւ չպատ-
մեցի:

Չիլինկիրեանին քանիցս և քանիցս խօ-
սեցայ ըստ առատաձեռնութեանդ վրայ, և
խոստովանեցայ անոր՝ շատերուն առջև՝
թէ ըստ թանկագին բարեկամութիւնդ ինձ
նկատմամբ մայրենի զգացման փափկու-
թիւնները ունի: Այս վերջին բացատրու-
թիւններս շատերուն տուի. այսպէս է, և
միշտ բարեկամութեամբդ պիտի պարծիմ,
և կենացս բարեբաղդութիւններէն մին պի-
տի համարիմ զայն:

Հաւատա՛ որ այդպիսի խօսքեր այլոց
չեմ ըստյալ, վասնզի՛ չեմ գտնար ըստ
օրինակելի և հիանալի բարեկամական անձ-
նութիւններդ: Յանչափս ուրախացայ
փայլուն ապագայիդ առջև՝ որ հանդիսա-
ցուցիր իմ աչացս: Իրաւունք ունինք այդ
ուրախակց տեղեկութիւնները ստանալու,
զի թէ դուն մեզի համար intéressé կ'ըլ-
լաս, նոյնը մենք կ'ընենք քեզ նկատմամբ:

Baise-piedsին զնաց ամուսինս, բայց
վիճակը նոյնն է: Պալատականներ կ'ըսեն
թէ միւս երաժշտին նկատմամբ նոր հապիւս
է. ես ջերմ հաւատք ունիմ թէ ժամանա-
կաւ ամեն ինչ տեղը պիտի զբաւէ. այս
ըսելով գիտնալու ես թէ ամուսինս desti-
tué չէ, միայն թէ բարձրագոյն շնորհքնե-
րէ զուրկ է:

Ես նոյն վիճակի մէջ կը գտնուիմ միշտ.
զլուխս նոյն հրէշն է, որ կ'արգիլէ զիս
պարզ ձեռագործով անգամ զբաղելու. իսկ
արտաքին երեւոյթէն զիս դատողներն կը
կարծեն թէ երբեք այսչափ քաջատղջ չեմ
եղած:

Չիլինկիրեան մեկնեցաւ անցեալ հինգ-
շաբթի օր, 17 օր Պօլիս բնակելէ վերջը:
Անշուշտ զիս նոյն Սլըմագէշին չի գտաւ, զի
morose եմ շատ ժամանակ. Յաջողեցայ
իրմէ տարեկան 6 ժուկի յատկացնել՝ եր-
կուքը Դպրոցասիրաց, 2ը Սիւրականին հա-
մար qui est aujourd'hui ma protégée,
և երկուքն ալ Էրզնկայի դպրոցին
համար, որ մօրս սուրբ յիշատակին նուի-
րեալ է: 6 ռսկի քեզի համար խաղալիք
է, ո՛վ վսեմ զու հոգի. բայց այլոց համար
այնպէս չէ. ստոյգ է որ առաւելն չուզեցի
Չիլինկիրեանէն:

Արդեօք զգե՞ց հիւրընկալելու բաղձն երբ պիտի ունենանք, կարծես թէ որչափ տաւրիններն անցնին՝ նոյնչափ աւելի կը գնահատեմ ըսւ. բարձր ձիւրքերդ, իրանի ճեղղոն ըլլալուդ համար, և երանի մեղի ճեղղոն բարեկամ ունենալնուս համար:

Տօփն պիտի պատասխանէ ճեղ. իսկ մենք սրտագին բարեկներ կ'ողղենք մեր եզական բարեկամին: Ս. Տիւսար:

Առանձին թղթիկէ մը վրայ կը գրէ հետեւեալը. « Հընէ գլուխս հոս գիտ աւելի տանջելուն համար կ'զգուշանամ առաւել երկարօրէն գրելու, թէ և բաղձանքս մեծ էր, և զրելու նիւթերս շատ ֆայց հարկին առջև կը մնայ ինձ գլուխ ծնել, — Գեղձէ պիտի թախանձեմ (ըստ ինչորանց Ասիական ընկերութեան) որ Երկրագունդին համար Եղիպտոսի վերաբերեալ յօդուածներ զրկես ինձ, որպէս զի հրատարակուն: Անոնք *appréciateur* են գեղեցիկ ոճիդ, երբ ժամանակ ունենաւ ինչորեմ գրէ, մի՛ մերժեր կ'աղայնմ:

Վաղը առանց ճեղի պիտի տօնենք առաւնոյս տօնը: Ի սեռութիւն. Երբ:

(Կ. Պոլիս) 1/13 Նոյեմբ. 1887. Ի Գահէրէ: — Նամակդ, Ազնիւդ իմ բարեկամ, կը պարունակէր լուր մի որով համայն էութիւնս ցնծաց. ահա մաղթանաց իրականութեան սկզբնաւորութիւնը: Կ'զգամ թէ յաջողութիւն, մանաւանդ՝ մեծ յաջողութիւն պիտի ունենանք. վստիկ կը հաւատամ Արդարութեան, որով կը հաւատամ Առաքինութեան: Ուրախ եմ, ուրախ, և շատ ուրախ այն արջայական յարաբերութեան համար, որով կը հանդիսադրէք նոր եղանակը:

Ահաւասիկ ենք Բերայ երկու օրերէ ի վեր: Վերջին ժամանակներս շարունակ հիւանդ էի գիւղը, կ'երեւայ որ կը մտէի հոն: Տակաւին տակնուվրայ ենք:

Ահ, բարեկամս, ամեն առթիւ կ'զգամ այն անգործ փոփոխութիւնը որ կատարուեցաւ յիս. օ՜ր է իմ անհամբեր և եռանդնալից բնութիւնս. ուրիշ ատեն ան-

համբեր էի տունս շտկելու, մարդ ընդունելու. իսկ արդ, իսկ արդ... վայ ինձ, կարծես հոգի չի կայ վրաս: Նախ ինչ որ օտար է նողկանք կը պատճառէ ինձ, և սակայն օտարաց հետ պարտական եմ յարաբերութեան մէջ ըլլալու:

Երբեք ճշմարիտ բարեկամութեան յարգը սոյնչափ չէի ճանչցած, որով և երբեք զգեց այնքան չէի գնահատած որչափ արդ, Գեղձէ վեր, ըսւ. բարեկամութենէդ վեր, ոչ ոք կայ, վստահ եղիր, ինձ համար ինչպէս և ընտանեացս համար նոյնն է: Դու չնաշխարհիկ բարեկամ մ'ես. երանի թէ հոս ըլլայիր, ինչ պարապ թողոցիր: Ո՛հ, բարեկամս, որչափ լի է աշխարհ կեղծաւորութեամբ և ստով. որչափ տարիքս կ'առնում նոյնչափ կը յարիմ ճշմարտութեան:

Յուսամ որ մինչև ցարդ անցեալ շաբաթուան նամակս ստացար, այն նամակն ուր կը գրէի ճեղ խեղճ Bostierին համար: Հոգւոյդ լուսայնն չեմ տարակուսիր. բայց արդեօք կը մեղադրես զիս *indécate* ըլլալուս համար: Զգիտեմ ինչու սոյնչափ հակամէտ եմ աղքատներն սիրելու. ինչո՞ւ, ինչո՞ւ կարող չեմ ես ինձմով օգնելու առանց այլոց նեղութիւն տալու:

Անշուշտ որ մայրս կ'օրհնէ զճեղ ի բարձունք. կը հաւատամ որ կատարեալ հաւատացեալ եղայ արդ. մայրս, օրհնեալ մայրս մղեց հոգիս հաւատալու. օրհնեալ ըլլայ մայրիկս. ահ, ո՛ր էր թէ զինքը կարենայի տեսնել մէյ մը. ինչ կարօտ կ'զգամ. հոգիովս կը տեսնեմ զինքը, կ'ուզէի տեսնել և աչքերովս: Մայրիկս զիս փոխեց, կը սիրէր զճեղ, կը յիշէս երբ իւր սենեակը կը ժողլուռէինք, կը խօսէինք, կը վիճէինք, կ'ազնուանայինք:

Ժամը գիշերուան 8¹/₂ է, հոգիս տխուր է. տղայքս դասերին կը պատրաստեն և ես ընդ ճեղ կը խօսիմ: Ամառինս զուրս ելաւ, խեղճը շատ պիւրեմ ունեցաւ կոյնի պատճառաւ որ երկու օրուան մէջ եկան կէս առ կէս, գէշ օդին պատճառաւ: Ո՛րչափ զուհ եղաւ երբ մայրս թէ սուրխառիթ լուրը հասաւ ճեղ մինչ իրեն կը գրէիր. զճեղ անկողնօրէն կը սիրէ, նոյնպէս ազ-

ջիւս: Երբ վերադառնաւ առ մեզ ինչ ուս-
րախութիւն, ինչ ցնծութիւն: Այս իրի-
կուցն էլ կը գրեմ զեզ տպահով ըլլալու
համար թէ զքեզ շնորհաւորելու ուրախու-
թեանս դէմ և ոչ արգելք մի պիտի ներ-
կայանայ:

Բիւր մաղթանք յաջողութեան շարու-
նակութեան համար, և նոյնչափ հաւատա-
սի բարեկամութեան: Տիկին Լ. ի համար
եթէ հարց մ'ըրի զեզ, ուրիշի համար կաս-
կած մ'ունեցած էի պարագայի մի վրայօք:
Միշտ անձնուէր Սրբուհի Տիւսար:

Enveloppeին վրայ տպեալ գրով մի՛
ղրկեր կ'աղաչեմ: — Թորոսեան գործով
դուրս գնաց:

(Կ. Պօլիս) 5 մարտ 1888. Պ. Գ. Ապ-
տուլլահ, ի Գահիրէ: — Այսօր երկու-
շարթի է բերկրաւթ նամակդ ընդունեցայ
ուրախութեամբ մի որ իւր ծագումը կ'առ-
նու անթառամ բարեկամութեանս մէջ:
Նամակդ եթէ ոչ ուրախ՝ սակայն ոչ այն-
չափ յուսահատ է: Միշտ զգրագրութիւն
մի կամ ո և է տհաճոյ դէպք մարդս դէպ
կատարելութիւն կը տանի: Անմահ մօրս
կորուստը միթէ զիս կատարելապէս չի
փոխեց: Նոյնպէս այժմ ըստ վիշտերդ և
հոգիերդ զքեզ լաւէն առ լուսազոյն պիտի
մղեն: Յուսահ, ամեն բանի վերջը կուգայ,
ամեն ցաւ կ'սփոփի, ամեն կորուստ օր մի
շահով կը փոխարինուի, մահը միայն դար-
ման չգիտեր:

Մարիզոնիս ամուսնացաւ այս օր 16 օր
կայ: Միալաճառ մ'առաւ, երեսասարդ
մ'է ամուսինը, և ունի առ այժմ իւր յատ-
կութիւն իւր երիտասարդութիւնը և կար-
ծեմ բարի բնակողութիւնը: Կը ջանամ
յաճախորդ գտնելու մեր նորապսակ ծխա-
վաճառին: Կը մաղթեմ որ Մարիզոնիս
միշտ երջանիկ ըլլայ: Երեկ այցելութեան
եկաւ մեզ. խեղճ կիներ կ'ըսէ թէ ինքզինքը
ծնողացը առնը կը կարծէ երբ մեր տունը
կու գայ:

Ո՛վ զրեց բարեկամս, թէ սանդուխնե-
րէն վար ինկայ: Արեգք ես: Գլխու պը-
տոյտի հետեանք չէր, այլ սահեցայ:

վասնզի passe-passe դրած էին, և չգի-
տեմ ինչպէս եղաւ որ սահեցայ: Ըսել չէ
թէ ստէպ գլխու պտոյտներ չեմ ունենար
վար ինկած ատենս: Չփաստեցայ, բայց
երկու օրուան չափ գլուխս ցնցուած էր.
և այնուհետև գէշ ազդեցութիւն մ'ըրաւ
վրաս. աղու նման լալով վեր ելայ: Գու-
ցէ զրած եմ զեզ այս նիւթիս վրայ և
մոռցած եմ: Եկու տես թէ նոյն օրը չէր
բաւեր որ այնչափ նեղացած էի, այլ մին-
չ և երեկոյ անկողիններ ալ պակաս չե-
ղան: Բարեկամուհեաց մի կնճռոտ և ամե-
նանտանելի գործողութիւն մի կար. երբ
նոյն օր խնդիրն եկաւ դարձեալ անով
զրադելու՝ կարծեաւ վրաս մարելիք եկաւ.
ինչ և իցէ լմնցաւ:

Dr. Ormanian այսօր 8 օրէն, այս-
ինքն յառաջիկայ երկուշարթի օր, կէս
օրէն 2 ժամ վերջը պիտի ամուսնանայ
ընդ Օր. Երանիկ Աշնանի Գիտես որ այդ
ամուսնութիւնը մենք կատարեցինք. նշան-
տուութեան ևս գնացինք. երկու կառք,
այսինքն Տիկին Օրմանեան, եղբարք Օր-
մանեան, ամուսինս և ես, bracelet մի
տարինք ականակուռ, և collier մ'ալ առ-
նուեցաւ աղամանդեայ ամուսնութեան օ-
րուան համար. Dr. Ormanian ne se
possède pas de joie. սա իրաւ է որ
մեծ բաղդի մի հասաւ: Աշնանեանց տունը
պիտի բնակի. ուր յետ մահուան յիկողոս
Աղայի, կը քնայ միայն Տիկին Աշնան և
իւր դուստրը:

Միայն զքեզ անկարող եղայ ամուս-
նացնելու. միայն զքեզ երջանիկ չի կրնա-
ցի տեսնել, երբ դուն ամեն երջանկութեան
արժանի ես: Ընդհանրապէս ազնիւ հոգի-
ներն երջանիկ ըլլալու նախասահմանուած
չեն՝ այնու պայմանաւ որ անոնք այլոց
բաղդն բարուցելու կը մտածեն և ժամա-
նակ չունին իրենց շահերով զբաղելու:
Մեծ տաղանդներն ինչպէս և մեծ հոգի-
ները միշտ մարդկութեան զոհերն եղած
են: Ամէն ոք իւր ճակատագրին հպատա-
կելու է. տրտունջը մարդս կը տկարացնեն,
և տկարացնելով անպիտան կը հանդի-
սացնեն:

Տարօրինակ ձմեռ ունինք այս տարի. բայց զարնան ակնկալութիւնն մեր համբերութիւնը կը շատցնէ: Սպասենք ուրեմն:

Կը վերջացնեմ ներկայս ապահովելով զքեզ թէ ընտանեօց մէկ հոգի մ'ունինք քեզ յաշողութիւն և առողջութիւն մաղթելու համար. և թէ մէկ բարեկամութիւն մ'ունիմ մշտագարուն՝ զոր կը ձօնեմ քեզ սմենայն սրտիւ: Սրբուհի Տիւսար:

Հետեեալ նամակը զոր գրած է Տ. Ս. Տիւսար առ Գէորգ Ապտուլլան, իսկականին վրայ մոռցած է նշանակել տարեթիւն, որուն պակասը սակայն լրացուցած է կապարեայ զրչով Գ. Ապտուլլան նշանակելով՝ «17/29 հոկտեմբեր 1888»։ ահա այդ նամակը:

(Կ. Պօլիս) Երկուշաբթի. — Ազնիւդ իմ բարեկամ, ի Գահիրէ: Ի մեկնելը Պօլսէն բնութիւնը բացաւ աչացդ առջև իւր սքանչելիքը և ի վերադառնալդ տեսար մահուան զարհուրելի վարագոյրը բաց, ուսկից անցաւ, մեկնեցաւ սիրելիդ՝ Զարհուրելի հակապատկեր կենաց: Գու, արի գիտելու, վարժ՝ կենաց ամենայն զառնութեանց, առաւել ևս արիացիր, տոկա՛, համբերէ՛. սլացիր վեր քան զցաւ, այո՛, վեր քան զցաւ և եղիր մարդ:

Սուգն ընկճեց զիս, դու ընկճէ՛ զայն և յաղթանակէ: Սիրտն ունի իւր օրէնքը գիտեմ, կ'ուզէ ողբալ, արտասուել: Լացիր, կը բաւէ արդ բարձրացիր համբերութեամբ: Կ'ապրի ողբացեալ սիրելիդ, յաւիտեակա նութեան զաւակ է. թող այդ գաղափարը ըլլայ քու արիւնքը: Աւա՛ղ, ինչո՛ւ կառողջ եմ բերանացի ըսել իմ գերազնիւ բարեկամիս այս միտքարական խօսքերը, և զո՞նք խառնել հառաչանք մի իւր հառաչանաց: Իցիւ թէ տայիր ինձ անթիթն քեզ ի մօտոյ կրկնելու այս խօսքերս:

Միշտ անձնուէր բարեկամուհիդ, Ս. Տիւսար:

(Կ. Պօլիս) 12 փետր. 1889. Ազնիւ բարեկամս (ի Գահիրէ), — Երէկ իրիկուն ստացայ նամակդ և ահա կը փութամ պատասխանել: Զգիտես ինչ բերկրութեամբ կը կարգանք մեզ հաղորդած լուրերդ, մինչև անգամ Էտկաոն, անտարբեր Էտկաոն անհամբեր է որպիսութիւնդ իմանալու:

Ուրիս եմ ձեռք առած միջոցներդ իմանալով, և կը յորդորեմ զքեզ նոյն ձկտմանց մէջ մնալու, կարուկ կերպիւ գործելու. տարտամ վիճակի վերջադրութիւնը լաւ չի կրնար ըլլալ: Շարունակէ՛ գործողդ վրայ խօսելու, գիտես որ ձեր բարօրութիւնը ինձ համար երջանկութիւն է. մի՛ վախնար զիս ձանձրացնելէ. հայհոյանք մ'է այդպիսի երկիւղ մի:

Անցեալ երկուշաբթի օր Աղաման եկաւ, խռոն բազմութիւն ունէի, և բոլոր օտարազգիներն խիստ զոհեալ իւր ձեռքէն: — Երկու օր յառաջ Dorinneին տօնն էր. Աղաման զայդ իմանալով եկաւ կիրակի առաւօտուն և օրն ի բուն մեզի հետ անդուք, այսինքն 25ի չափ հրաւիրեց հետ՝ որոնց առջև իւր զաղկիական մենախօսութիւնն ըրաւ և զամենքն սքանչացուց:

Հայեր ոչ միայն այդ մարդուն յարգը չեն ճանաչեր, այլ կը հարստահարեն. նոյն իսկ անձնոնի նիկողոսեանի մի անհիմն դատապարտութիւններն հրատարակելով, զորս Աղաման պատասխանելով ի դերեհանեց, և շատերն ստուգութիւններ առնելով համոզուեր են անոնց անստուգութեանց վրայ:

Այսօր երեքշաբթի վայրիկ մի Աղաման եկաւ և իմացուց ինձ թէ յանձնի են իւրեն երէկ՝ հաշիւն իւր յորելեանի: Երեւակայէ՛ 80 ոսկւոյ չափ կարծեմ ծախք մի հաներ են, տեսայ հաշիւը, բայց չեմ յիշեր իրապէս. զոր օրինակ 1300 զահեկան իր կենսագրութեան հրատարակութեան համար, և չգիտեմ ինչ գումար, երեւակայէ՛, իրեն տրուած պսակին և ծաղկեփունջին

1. Ս. Տիւսարի սոյն տողերս կ'անդրակեն Գէորգ Ապտուլլահի քրոջ՝ Օրբերդ Սուրբիկի մահէ, որ անհարկին վշտով և տրեմբեամբ համակեց անոր զգայուն սիրտը:

համարս Լսուած բան է արդեօք որ ինքը՝
դերասանը, իւր անձին ծաղիկ նուիրէ։ Ա-
ղաման ինքզինքն զուրս ելած էր, կատ-
ղած որչափ կրնաս երեակայել, այնու-
հետե կ'ելնեն մարդը կը դատապարտեն,
կը քարկոծեն։ Ահ, բարեկամս Պօլիս զեղ-
արուեստի երկիր չէ ապահովապէս։

Չիլինկիրեան զբած է ինձ բառ առ բառ
իրեն զրածնեղդ, և խնդրեր է որ իւր բա-
րեներն քեզի հաղորդեմ։

Վանիցս խօսքդ կ'ընենք, քանիցս Թո-
ղած պարտադ կ'ստուգենք։ Դու, մանդ
ազնիւ և առաքինի, վիճակուած ես աշ-
խարհիս տառապանքը ճանաչելու, բայց
հոգւովդ և վարմունքովդ անոնց յաղթա-
հարելու և մեծնալու։ Մ'արդու՞թիւնը ա-
ղորմելի բովանդակութիւն մ'է ամէն տե-
սակ չար բոյսերու, որոնց մէջ ազնիւները
իրբէ լոյս կը փայլին գիշերուան մէջ։

Տօրինին հաղորդեցի ուզածդ՝ այսինքն
մամբ Աին միջոցները նուազել և զքեզ
յիշելու։ Որով յանձն առաւ. ջերմ բա-
րեններ կը մատուցանէ քեզ։

Յուսամ որ ամուսնոյս նամակն ընդու-
նեցար։ — Ես քանի մ'օր անհանգիստ էի,
արդ զրեթէ ապացինած եմ։ — Թորոսեան
Լեֆէնտին այսօր մեզ եկաւ յայցելութիւն,
բարեներդ հաղորդեցի իրեն, և ի փոխա-
րէն իրենները կը հաղորդեմ քեզ։

Կը մաղթեմ որ կատարեալ յաջողու-
թիւն ունենաս փութ-թագունւոյն հետ,
միայն թէ այդ գործէն շլանալովդ սին
երազներ չ'ընես բանաստեղծական երեա-
կայութեամբդ. դրական մարդ եղիր, լաւ
հաշուէ, լաւ կըտէ։

Միշտ նոյն բարեկամուհիդ Սըրուհի։
Մոռայ իմացնելու քեզ թէ Աղաման
նամակ զրեւ է քեզ. բայց Ալեքսանդրիայի
հասցէով. առիւր արդեօք գայն։

(Շարայարելի)

Հ. Ե. ՏԱՅՅԵՒ

... ❧ ...

Պ Ա Տ Մ Ա Վ Ա Ն

ՆԻԹԵՐ ՊՈՒԼԻԿՐԱՏԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ
Տ Ա Պ Ա Ն Ա Վ Ի Ր Վ Ֆ Ե Լ Ի Պ Է Ի Ե Ի ՈՒՐ Ի Ե
ՊՈՒԼԻԿՐԱՏԱՅ ԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐՈՒ

(Շար. տես Բազմ. 1929 էջ 80)

Թիւ 16. — «Շիրիմս է Գերապատիւ Մանուկ
ամիրայի որդի Գրիգոր աղայի դստեր Մարիամ
պարկեշտունւոյն ի վաղահաս լինել մահուան
մարմնով եղաւ ի յայտ տապան յայսմէն ապա
յետին փողով յանդիմ արագ ի դատաստան.
յամի տեսուն 1887 օգոստոս 6ին ։ (Յապանա-
քարս ծախուած է քարակոփի)։

Թիւ 17. — Մեծ և շքեղ ֆամբարան մ'է
եկեղեցւոյն չրափակիւն մէջ.

«Եկայք ծանօթք լաւ դիտեցէք այս խցճախ
[զամբարանին,

Անտարակոյս մի աստիճան գտնուելու եմք ի
[կարգին,

Հոլակաւոր վաճառական էի ի մէջ Յունաստանին,
Քսան ամ ի զուր շրջեցայ ոչ կարաց ապագէն

[Թշնամին,
Յուդարկաւոր ի սպասուորս ու ինձ հասցոյց

[մինչեւ այս վիճակին,
Յանցնեալ զաջս կացեալ առնեմ . . . ձեռաց

[ձիւարին,
Քառասուն երկու օր աշխատեցամք բայց ոչ

[օգտեցի իմ ոչ մի խնամք.
Իմ սիրելի եղբայրներս ընտանեօք ի մեծ սուգ

[ըրին,
Մէր իմ մօրս չիմացցին. թէ զինչ եղեւ իրենց

[որդին,
Ոչ երբ տանջանքս այս ըսին, Պօլիս սընել եմ

[բարւիք,
Գուն մահուամբ օղակ . . . ինձ ասցեն վերջի

[վայրկեանին,
Սորայ Զրաղայ Յովսէփ . . . կայ այժմ աստ

[տապանին,
Հասաւ մինչեւ քառասուն եօթն ամեք աստի

[կենաց յայսմ աշխարհի,
Այժմ Զեզ մաղթեմ ով բարեկամը ներեցէք

[ինձ դատաստանի,
Եւ դիտեցէք մահարանիս աղօթելով յամի

[Փրկչին,
Հազար ութն հարիւր յիսունըվեցի սեպտեմբերի

[հրեք Թուին]։

Ասոր կը յաջորդէ տանկարարբառ ոտանաւոր

մը նոյնանման։ Գրութիւնը բաւական դժուար